

Opponensi vélemény dr. Fekete Andrea „Új molekuláris mechanizmusok és terápiás lehetőségek a diabéteszhez társuló sokszervi szövődmények kezelésében” című MTA doktori értekezéséről

Jelölt részletes bevezetésében rendkívül precízen előkészíti későbbi mondanivalóját. Áttekinti a cukorbetegség, a cukorbetegség okozta vesebetegség, a depresszió, az iszkémia-reperfüzió klinikai, majd ezek elméleti alapvetéseit. Igazi transzlációs megközelítéssel a betegről az intracelluláris jelátvitelig terjed a bevezetés spektruma. Ez impresszionáló!

Formai vélemény

Jól használja a klinikai és az alapkutatói szaknyelvet, az elütések és a nyelvtani tévedések előfordulása elenyésző. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az ábrák egy része csak nehezen volt látható, amikor egyharmad oldalon 8 immun-hisztokémiai ábra és csatlakozó 8 oszlopdiagram került bemutatásra.

Tartalmi vélemény a megjelenés sorrendjében:

A 16. oldalon a 3. bekezdésben jelölt azt írja, hogy „A DM a lakosság közel 10%-át érinti;...”. Az a szerencsés helyzet állt elő az utóbbi években, hogy a hazai cukorbeteg népesség epidemiológiájáról részletes, tudományos felmérések készültek (DIAB-EPI vizsgálatok: Diabetes Res Clin Pract. 2020 May;163:108134., Arch Med Sci. 2019 Oct 7;16(1):34-41., Diabetes Res Clin Pract. 2019 Sep;155:107788., Diabetes Metab Res Rev. 2019 Nov;35(8):e3190., Front Endocrinol (Lausanne). 2019 Mar 21;10:170., Diabetes Ther. 2018 Oct;9(5):2133-2141., Cardiovasc Diabetol. 2018 Jul 27;17(1):107., stb.). Ezek alapján pontos számok adhatók meg nem csak az egyes cukorbetegség formák magyarországi előfordulásáról, de a szövődmények időbeli alakulásáról is. Sajnálatos, hogy ezek egyike sem szerepel a hivatkozások között. Ugyanez vonatkozik a 17. és 18. oldalon leírtakra is, ami a halálozást és a pénzbeli ráfordítást illeti.

A 19. oldalon található 1. táblázatban a T2DM oka leegyszerűsítve szerepel és csak az inzulin-rezisztencia kerül megemlítésre. Ez mellett még számos oki tényező felsorolható, az inzulin-szekréció károsodásától az SGLT-2 enzim vesebeli fokozott expressziójáig.

A 20. oldalon kimaradt a prediabetes-diagnózis felállításának HbA_{1c}-re alapozott módszere.

A 27. oldalon a BDNF jelátvitelét láthatjuk a 4. ábrán. A BDNF jelátvitelének közös pontja az inzulinnal (és még egyébként számos más hormonnal is) az IRS1/2-Akt aktivációja. Az inzulin-rezisztenciáról tudjuk, hogy az az IRS1/2 szintjén alakul ki, foszforilációs zavar miatt. Létezik-e BDNF-rezisztencia az említett jelátviteli eltérések miatt?

A 31. oldalon a DKD mint krónikus veseelégtelenségi (KVE) ok szerepel és ez a fogalom keveredik a krónikus vesebetegség (CKD) terminológiájával. Fontos tisztázni, hogy minden cukorbetegség okozta vesekárosodás esetén CKD-ről (vagy diabeteses vesebetegségről, DKD-ről) beszélünk, és az új terminológia szerint végállapotú vesebetegségről (end stage kidney disease, ESKD) lehet szó veseelégtelenségben.

Ehhez hasonlóan megváltozott a terminológia az albuminuria tekintetében is, kerülendő a mikro-, makroalbuminuria és helyette a kóros albuminuria javasolt. A 33. oldalon a kóros albuminuria küszöbértéke helytelenül szerepel (<30 mg/24 óra), valójában >30 mg/24 óra. A következőket „albuminúriának” írt fogalom, helyesen „albuminuria”.

A bevezetésben nem kapott kellő szerepet a DKD legfontosabb markere, a becsült GFR (bGFR), amire jelenleg a leggyakrabban alapozzuk a DKD diagnózist, tekintettel arra, hogy a RAAS-gátlás általánossá válása miatt, a DKD-s betegek nagyobb részének normális az albuminürítése. Ezért a ma elfogadott definíció szerint bGFR < 60 ml/perc/1,73m² és/vagy kóros albuminürítés esetén beszélünk DKD-ről.

Jelölt kiváló alapossággal és kellő részletességgel tárgyalja a DKD patogenezisét (34-42. oldalon), némi hiányérzetet kelt azonban az, hogy hiányzik az oxidatív stressz központi szerepének részletezése (egyedül a 10. ábrán kerül megemlítésre, ahol szintén látható ennek centrális helyzete).

A DKD kezelése fejezetben (42-44. oldal), helyesen, említésre kerülnek az SGLT-2-gátlók is, de mint „Új szerek kísérleti fázisban a DKD terápiájában”. Az SGLT-2-gátlók azonban már a 2019-es ADA/EASD és a 2020-as MDT-ajánlásban is bizonyítottan kedvező DKD-kockázatsökkentő szerekként kerültek javaslatra. Így tehát az SGLT-2-gátlók DKD-hatása már nem kísérletes fázisú, legalább 2019 óta.

Vitatható a disszertáció ama megállapítása, hogy a DKD-s betegek vesepótló kezelése már 30 ml/perc/1,73m² esetén megindítható lenne (44. oldal második bekezdés).

Az iszkémia-reperfúzió leírása során taglalja a citoprotektív mechanizmusokat (48-50. oldal).

Kitér az NO szerepére is, sajnálatos módon, azonban kimarad az iszkémia körülményei között is érintetlen és működőképes kénhidrogén (H₂S) bemutatása, pedig ennek jelentősége már 2009-ben felmerült (J Am Soc Nephrol. 2009 Sep;20(9):1901-5.) és a vese-transzplantációval is kapcsolatba hozták.

Jelölt a hiperglikémia in vitro modellezésére (53. oldal) 35 mmol/l-es glukóz-koncentrációt használt. A szokványos koncentráció a 15, vagy 25 mmol/l. Miért döntöttek ez mellett az extrém magas érték mellett? Végeztek-e glukóz-koncentráció függési vizsgálatot?

Más modelleket is használtak, mint pl. a streptozocin-diabetest, az iszkémia-reperfúzió, a vese autotranszplantációs és a vese hideg iszkémiás modellt.

Vizsgáló módszereik (két-foton mikroszkópos mérések, SPECT-MRI-vizsgálatok, viselkedésteztek, ELISA-mérések, hisztológiai, immunhisztokémiai, molekuláris biológiai vizsgálatok) modernnek, a kitűzött célok elérésére alkalmasak voltak.

Eredményeit 11 nagy nemzetközi elismertségű, magas impact factor-ral rendelkező folyóiratban közölte, amely közleményekben első, vagy utolsó szerző volt.

Az eredmények ismertetését a diabetes és depresszióval foglalkozó adataival kezdi. Nem teljesen logikus a sorrend, mert a módszerek fejezetben a DKD-modell leírásával indított. A szigma-1-receptoragonista fluvoxamin a disszertáció metodikai részében kellően jellemzett molekula, amit nem lehet elmondani a NE100, szigma-1-receptor szelektív antagonistáról. Szerencsés lett volna néhány mondatban ezt megtenni arra való tekintettel, hogy több fejezetben is kiterjedten alkalmazta.

A diabetes a szigma-1-receptor-brain-derived neurotrophic factor rendszer fehérjeszintjeinek csökkenését okozta az agyban, amit a fluvoxamin megfordított és amely hatást az NE100 gátolt, de az mRNS szintjén ennek nem volt nyoma. A fehérjékben látott változásokkal parallel eredmények voltak láthatók a funkcionális vizsgálatokban is. Jelölt véleménye ezzel kapcsolatban az, hogy a fehérjék poszt-transzlációs módosulásai állhatnak a háttérben. Felmerül a kérdés, hogy milyen változásokra gondol?

Ebben a modellben (STR-diabetes) az agyban, a lozartán fluvoxamin-szerű fehérjehatást vált ki (82. oldal, 29. ábra). Felmerül a kérdés, hogy az mRNS-szinteket vajon mérték-e, és ha igen, abban volt-e változás lozartán hatására?

Nagy jelentőségű megfigyelés az, ami a RAAS-gátlás és a csökkenő depresszió-kockázat közötti lehetséges kapcsolatra hívja fel a figyelmet. Szép alapkutatási adatokkal támasztja alá hipotézisét, amelyek arra utalnak, hogy a RAAS-gátlás ezt a kedvező hatását a gyulladás csökkentésén keresztül fejt ki. De vajon más gyógyszerek, amelyek ugyanígy a szisztémás szubklinikus gyulladás mérséklését okozzák, mint pl. a statinok, vagy az alacsony dózisu aspirin, létrehoz-e hasonló hatást? Lehetséges-e ezek és az antidepresszánsok közötti addíció a depressziót illetően?

A DKD-kezelésével foglalkozó munkáinak RAAS-gátlással kapcsolatos része jól bemutatja a RAAS-gátlók kedvező antifibrotikus vesehatását. A diabeteses modellben lecsökkent a foszfo-eNOS/eNOS arány, de nem változott a foszfo-Akt/Akt hányados (101. oldal, 51. ábra). Ez arra utal, hogy stimulálatlan esetben az Akt-eNOS jelátvitelnek nincs jelentősége diabetesben, de vajon hormon-stimuláció esetén mi lehet a helyzet? Történt-e pl. inzulin-stimuláció? Itt felmerül egy alapvető hibája a STR-diabetes T1DM modellnek. Amennyiben inzulinnal nem szupplementáljuk az állatokat, gyorsan elpusztulnak. Amennyiben inzulint adunk már nem csak hiperglikémiás a modell, hanem hiperinzulinémiás is, hiszen az inzulint szubkután adjuk. Ha az inzulin-adagolás intraperitoneálisan történt, az már egy kicsit fiziológiásabb. Mi és hogyan történt jelölt modell-kísérletei során?

Hasonló a kérdésem a Na-K-ATP-ázról is. A Na-K-ATP-áz enzim az intracelluláris, citoszolikus kompartmentből az inzulin hatására kerül a sejtmembránba és itt fejt ki iontranszport-hatását. Tehát, hogyan viszonyult a Na-K-ATP-áz vizsgálat a diabetes modellhez? Történt-e inzulinkezelés és ha igen, akkor az hogyan viszonyult a 102. oldalon, az 52. ábrán látható eredményekhez?

A dapagliflozinnal végzett vizsgálatok különösen látványosak és elkészülésük idején úttörő jelentőségűek voltak. Kiemelendők a tubuláris károsodást mutató markerek (KIM-1, NGAL) kedvező változásai (105. oldal, 55. ábra), amelyek igazolják a dapagliflozin tubuláris védő hatását, amit a klinikum a mai napig nem értékel kellőképpen.

Remekül egybevághat a klinikumban tapasztalt, az SGLT-2-gátlókezelés kezdetén észlelt eritropoetin-emelkedéssel a 109-oldalon található 60. ábra mondanivalója. A klinikumban azonban az eritropoetin-szint emelkedése csak az SGLT-2-gátlókezelés első periódusában

észlelhető, utána az eritropoetin-szint visszatér a kiindulási értékére, ellenben a hematokrit-emelkedés változatlan marad, változatlan hemodinamikai viszonyok (volumenstátusz) mellett. Hogyan illeszthetők be ezek a klinikai tapasztalatok az alapkísérleti modelljébe?

A következő részben a szigma-1-receptor szerepét vizsgálta DKD-ban (110-114. oldal). Kimutatta, hogy a szigma-1-receptort a proximális tubuláris epitélisejtek és a renális fibroblasztok is expresszálják. Ezek után megvizsgálta, hogy a szigma-1-receptor-agonista fluvoxamin hogyan befolyásolja a vesekárosodást. Igazolta, hogy a fluvoxamin javította a vesefunkciót, csökkentette a mezangiális mátrix túltermelést és a renális fibrózist. Felmerül a kérdés ezek alapján, hogyan befolyásolja a fluvoxamin a mezangiális mátrix expanzóját, ha a szigma-1-receptor nem expresszálódik a glomerulusban, csak a tubuláris sejtekben?

A munkacsoport korábbi munkáit folytatva, vizsgálták a nemi különbségek hatását az iszkémia-reperfüziós vesekárosodásra. Ismét azt találták, hogy a nőstény patkányok ellenállóbbak voltak erre a károsító tényezőre a vesefunkció és a –szövetten tekintetében is. A háttérben magasabb szigma-1-receptorfehérje-, nagyobb foszfo-Akt- és Na-K-ATP-áz-szintet találtak a nőstényekben. Kérdésem az lenne, hogy lehet-e direkt összefüggés a női nemi hormonok, magasabb szigma-1-receptorfehérje-szint és az Akt-foszforiláció, valamint a megtartott Na-K-ATP-áz fehérjeszint között, amint azt a bevezetésben a jelölt sugallta? Továbbá felmerül-e annak lehetősége, hogy az antikoncipiens-kezelés ezt befolyásolhatja? Amennyiben igen, milyen irányú a változás antikoncipiens hatására?

Látva a szigma-1-receptor és az inzulin-receptor intracelluláris jelátvitelének közös vonásait (Akt) és ismerve az inzulin-jelátvitel zavarát oxidatív stressz hatására (inzulin-rezisztencia), felmerül a kérdés, hogy létezik-e szigma-1-receptor jelátviteli-zavar, azaz szigma-1-receptor-rezisztencia?

Jelölt világos eredményei utalnak az oxidatív stressz klasszikus példjaként kezelt iszkémia-reperfüzióban a fluvoxamin renoprotektív hatására (120 oldal, 69. ábra, 121-122 oldal 70. ábra). A kísérleti elrendezés szerint itt fluvoxamin előkezelés (az iszkémia-reperfüziós károsodás előtti) történt. Felmerül a kérdés, hogy kialakul-e fluvoxamin-rezisztencia az iszkémia-reperfüzió hatására, azaz hogyan változik a fluvoxamin hatékonysága, ha az iszkémia-reperfüzió **közben** adjuk? Ennek nyilván nincs jelentősége a transzplantáció során, hiszen szigma-1-receptor agonistával elő lehet kezelni, de fontos lehet a natív, in situ vese iszkémiás károsodása után.

A disszertáció részletesen foglalkozik az NO és az iszkémia-reperfúziós károsodás kapcsolatával és arra a megállapításra jut, hogy a fluvoxamin részben az Akt-eNOS-NO-vazodilatáció útvonalon keresztül renoprotektív lehet az iszkémia-reperfúziós károsodásban és így a transzplantáció során is. Felmerül azonban az a nehézség ezzel a magyarázattal kapcsolatban, hogy iszkémiában az oxigénhiány miatt sem az NO, sem a CO nem termelődik normális mennyiségben, reperfúzióban pedig a fokozott szuperoxid szabadgyök-képződés miatt, a termelődött NO a szuperoxid szabad gyökkel peroxinitritet képez, ami vazokonstriktor. Ismert viszont, hogy hipoxiában a H₂S-útvonal intakt marad és átveszi az NO-CO-útvonal vazodilatációs szerepét. Van-e arra adat, hogy a fluvoxamin hogyan befolyásolja a H₂S képződését?

A fluvoxamin hatásának komplex voltát bizonyítják azok az adatok is, amelyeket a jelölt a „Megbeszélés” részben említ, és amelyek szerint a fluvoxaminnak vércukoremelő és hipoglikémizáló hatása is lehet (131. oldal 4. bekezdés). Jelátviteléből kiindulva (Akt aktiváló hatását figyelembe véve, amely az inzulin-jelátvitelében is szerepel és döntő az inzulin vércukorcsökkentése szempontjából) inkább hipoglikémizálónak kellene lennie. Hogyan látja ezt a kérdést a jelölt?

A mineralokortikoid-receptor-blokkolókat illetően (135-136. oldal) újabb vizsgálat (FIDELIO-DKD) igazolta a finerenon vese- és kardiovaszkuláris kedvező hatását is. A finerenont már meglévő RAS-gátlás mellé adták. A klinikai és a saját adatok alapján mi a jelölt véleménye az ACEI+MRB vagy az ARB+MRB kombinációs kezelés DKD-ban történő alkalmazásáról? Továbbá, lehet-e a jövőben eme kombinációkat preferálni depressziós betegek esetében?

Ami a dapagliflozin és a RAAS-gátlók együttadásának a kérdését illeti, amit a jelölt a 143. oldalon taglal, egyszerűnek tűnik a válasz, hiszen a nagy klinikai tanulmányok (EMPA-REG OUTCOME, CANVAS Program, DECLARE-TIMI58, DAPA-HF, DAPA-CKD, stb.) mindegyikében a betegek igen nagy része szedett RAAS-gátlót, így tehát ezek az RCT-k, ebből a szempontból kombinációs kezelésű vizsgálatnak tekintendők. A kérdés talán inkább úgy merül föl, hogy az SGLT-2-gátlók vajon hatékonyak maradnak-e akkor, ha esetleg kiterjedtebben alkalmazzuk az ACEI+MRB vagy ARB+MRB kezelést? Jelölt hogyan látja ezt a kérdést?

Összefoglaló vélemény

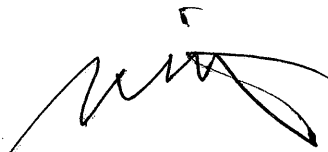
Jelölt disszertációja magas fokú ismereteket mutat a kísérletes kutatás területén. Kiváló in vitro és in vivo munkái számos, klinikailag jelentős területen hoztak fontos új eredményeket, amelyek egy része mára már a klinikai gyakorlatba is beépült.

Új felismerései:

1. T1DM-modellben (streptozocin-diabetes) igazolta a szigma-1-receptor-brain-derived neurotrophic factor útvonal jelentőségét a depresszió kialakulásában.
2. Ebben a modellben igazolta a fluvoxamin kedvező hatását és így egyben a szigma-1-receptor szerepét.
3. Ugyanebben a modellben bemutatta az ACEI-k, az ARB-k és a MRB-k antidepresszáns hatását.
4. Bizonyította, hogy a RAAS-gátlók csökkentik a fehérjék O-GlcNacilációját.
5. Kimutatta, hogy a RAAS-gátlók a Na-K-ATP-áz kóros kompartmentalizációját javítják.
6. Leírta, hogy a dapagliflozin csökkenti a diabeteses tubuláris károsodást.
7. Igazolta, hogy a dapagliflozin csökkenti a hiperglikémia kiváltotta O-GlcNacilációt, a hipoxiát és a vesefibrózist.
8. Elsőként írta le a szigma-1-receptor differenciált expresszióját a vesében.
9. Bizonyította, hogy a szigma-1-receptor aktivációja csökkenti a DKD-s vesekárosodást.
10. Kimutatta, hogy a szigma-1-receptoragonista-kezelés védő hatású az iszkémia-reperfúziós károsodással szemben és így javíthatja a vesetranszplantáció sikerességét.

A fentiek alapján Dr. Fekete Andrea MTA doktori értekezését alkalmasnak tartom nyilvános vitára és egyben, sikeres védelem esetén, javaslom számára az MTA doktori cím odaítélését.

Pécs, 2021. 06. 29.

Prof. Dr. Wittmann István